

TADEUSZ CIEŚLAK (Łódź)

CENZUS WYKSZTAŁCENIA W PRAWIE WYBORCZYM

I. Wstęp. II. Konstytucja a prawo wyborcze. III. Cenzus wykształcenia. IV. Konkretnie przykłady cenzusu wykształcenia. V. Stanowisko państw proletariackich wobec cenzusu wykształcenia.

I. WSTĘP

Uchwalenie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniu 22 lipca 1952 r. otwiera nową kartę w dziejach narodu polskiego. „Stanowi ona — sprawdzony w toku dyskusji ogólnonarodowej — wyraz rzeczywistych pragnień i poglądów najszerzych mas polskiego ludu pracującego”¹. W Konstytucji zarejestrowano wszystkie osiągnięcia mas pracujących Polski, walczących pod przewodnictwem klasy robotniczej o wyzwolenie społeczne i polityczne. Długa i zaciepła walka, okupiona ofiarami „najlepszych Polaków, którzy na przestrzeni pokoleń walczyli o sprawiedliwość, o postęp, o wolność”², zakończona została zwycięstwem i uchwaleniem „pierwszej w dziejach narodu Konstytucji polskiego ludu pracującego, jako właściwego i rzeczywistego dziś gospodarza kraju, rządzącego się własnymi prawami”³. Konstytucja spełnia wielkie zadanie współdziałania w jeszcze szybszym i skuteczniejszym realizowaniu budownictwa socjalistycznego.

Karta zwycięstw mas pracujących opiera się na trwałym fundamencie wielu dziesiątków lat walk i doświadczeń. Każde jej sformułowanie ma za sobą długą historię zmagania z wrogiem i z własnymi błędami, wykorzystuje doświadczenia własne oraz międzynarodowego ruchu rewolucyjnego.

Ogłoszenie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ma olbrzymie znaczenie dla nauki polskiej. Przed nauką postawiono nowe, wielkie zadania. Jednym z ważnych zadań jest dokonanie krytycznego przeglądu dotychczasowego dorobku, ustalenie wartości trwałych i obnażenie zakłamań oraz błędów. Jest m. in. zadaniem nauki demaskować obłudę burżuazyjnej pseudodemokracji oraz ukazać drogę walki sił postępo-

¹ B. Bierut, *O Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Nowe Drogi”, sierpień 1952, nr 8(38), s. 4.

² Tamże, s. 18.

³ Tamże, s. 5.

wych o rzeczywisty demokratyzm i naświetlić proces kształtowania się świadomości mas pracujących, poznających fikcyjność „fundamentalnych” praw burżuazyjnych. Nauce przypada niezwykle doniosła rola w utwierdzaniu i rozszerzaniu zdobyczy proletariatu.

II. KONSTYTUCJA A PRAWO WYBORCZE

Burżuazja wkroczyła na arenę historii jako klasa postępową. Odegrała ona rolę kierowniczą w walce wszystkich uciemżonych przez reakcyjne siły feudalizmu. Jej program równości, wolności i braterstwa był pojmowany przez wszystkich uciskanych jako program ich wyzwolenia. „Burżuazja odegrała w historii rolę w najwyższym stopniu rewolucyjną”⁴. Kierując walką przeciwko feudalizmowi używa burżuazja najrozmaitszych środków. Zwyciężywszy dzięki mobilizacji wszystkich klas uciskanych, usuwa wyzysk feudalny wprowadzając na to miejsce nowy system wyzysku kapitalistycznego. „Burżuazja — to główna postać działająca”⁵. Kieruje ona nie tylko walką, ale i po zwycięstwie organizacją nowych instytucji politycznych, prawnych i innych, których zadaniem jest „dopomożenie swej bazie w kształtowaniu się i utrwalaniu”⁶. Dla ugruntowania swej władzy burżuazja głosi postulat ustalenia ustawy zasadniczej, która by stanowiła ramę działalności organów państwowych. Ustawa zasadnicza — konstytucja stała się jednym z centralnych zagadnień burżuazyjnej nauki prawa.

Ogólnikowe ujęcia deklaracji konstytucyjnych miały na celu utrzymanie złudzeń, jakoby i inne klasy społeczne mogły liczyć na uwzględnienie swych interesów klasowych. Złudzenia szybko rozwiewała praktyka wykazująca, że zamieniono jedynie system wyzysku feudalnego na kapitalistyczny, ale nie usunięto, a nawet nie dążono do zniesienia wszelkiego wyzysku człowieka przez człowieka. Konstytucje burżuazyjne, których zadaniem było stworzenie dogodnych warunków dla trwałego wyzysku ogromnej większości przez mniejszość, zawierają wielokrotnie sformułowania niejasne, w celu umożliwienia dowolnej ich interpretacji. Ujęcia konstytucji burżuazyjnych przez swą ogólnikowość niejednokrotnie utrudniają charakterystykę ich treści klasowej. Wymagają więc one szczegółowej analizy oraz zestawienia z praktyką. Stalin w referacie *O projekcie Konstytucji ZSRR* dał nam celną charakterystykę konstytucji burżuazyjnych. Stalin mówił m. in.: „Główną podstawą tych kon-

⁴ K. Marks — F. Engels, *Manifest Komunistyczny*, Warszawa 1948, s. 51.

⁵ J. Stalin, *Dzieła*, t. II, Warszawa 1949, s. 311.

⁶ J. Stalin, *W sprawie marksizmu w językoznawstwie*, Zeszyty filozoficzne, Nowych Dróg“, nr 3, 1950, s. 2.

stytucji są zasady kapitalizmu, jego główne filary: prywatna własność ziemi, lasów, fabryk, zakładów przemysłowych oraz innych narzędzi i środków produkcji; wyzysk człowieka przez człowieka i istnienie wyzyskiwaczy i wyzyskiwanych; to, że na jednym biegunie społeczeństwa pracująca większość żyje w niedostatku, a na drugim — nie pracująca, ale posiadająca bogactwa mniejszość — w zbytku itd. itp. Konstytucje krajów burżuazyjnych opierają się na tych i tym podobnych podstawach kapitalizmu, odzwierciedlają je i ustawowo sankcjonują⁷.

Szczególny związek istnieje między konstytucją a prawem wyborczym. Najczęściej konstytucja formułuje podstawowe zasady prawa wyborczego, uznając zasady trybu powoływania przedstawicielstwa narodowego za rzecz ważną i zasadniczą. Konstytucje burżuazyjne są narzędziem taktyki klasy uprzywilejowanej i zawierają niekiedy, zgodnie z przyjętą taktyką „liberalną”⁸ fikcyjne przyrzeczenia demokratycznych swobód, a prawo wyborcze rozwija i precyzuje odpowiednie postanowienia konstytucji zgodnie z interesami klasy rządzącej. Ujęcie prawa wyborczego jest w ramach ustaw zasadniczych burżuazji różnorodne w zależności od przyjętej taktyki. Od samego początku swych rządów burżuazja wprowadza szereg najrozmaitszych, antydemokratycznych cenzusów, których posiadanie jest warunkiem uzyskania prawa głosowania. Na czołowe miejsce wysuwa się bezsprzecznie cenzus majątkowy, przyznający prawo udziału w głosowaniu jedynie ludziom posiadającym określony dochód względnie nieruchomości. Ten podstawowy cenzus uzupełniany jest najrozmaitszymi dodatkowymi: osiadłości, płci, wyznania itp. — zależnie od warunków i sytuacji społecznej. Waler tych cenzusów określił Lenin, stwierdzając: „Demokracja dla znikomej mniejszości, demokracja dla bogaczy, oto jakim jest demokratyzm społeczeństwa kapitalistycznego. Jeśli przyjrzymy się dokładniej mechanizmowi „demokracji kapitalistycznej, to zobaczymy wszędzie i na każdym kroku, zarówno w „drobnych“ — pozornie drobnych — szczegółach prawa wyborczego (cenzus zamieszkania, wyłączenie kobiet itd.), jak w technice instytucji przedstawicielskich, w realizowaniu prawa do zgromadzeń (gmachy publiczne dla „nędzarzy“!), jak w czysto kapitalistycznej organizacji prasy codziennej i tak dalej, i tak dalej — wszędzie zobaczymy ograniczenia i ograniczenia demokratyzmu! Te ograniczenia, wyłączenia, wyjątki, przeszkody stosowane wobec biednych wydają się drobne, zwłaszcza w oczach tego, kto sam nigdy biedy nie zaznał i nie stykał się z życiem klas ucis-

⁷ J. Stalin, *O projekcie Konstytucji ZSRR*, Warszawa 1951, s. 23—24.

⁸ Lenin, *Dzieła* (ros.), wyd. IV, t. XVI, 1948, s. 320—321.

kanych w ich masie... w sumie jednak ograniczenia te wyłączają, odsuwają biedotę od polityki, od czynnego udziału w demokracji“⁹.

Różnorodność cenzusów stosowanych przez burżuazję nie może zatrzeć ich wspólnej cechy: antydemokratyczności¹⁰. Grabarz burżuazji — proletariat atakuje ograniczenia prawa wyborczego i w programie swym umieszcza postulat ich usunięcia. Klasy uprzywilejowane zależnie od swej siły i sytuacji dobierają zespół cenzusów. Jeśli nawet pod wpływem potężnego nacisku mas wprowadzają powszechne prawo wyborcze rezygnując z cenzusów, to jest ono tylko wyrazem dojrzałości klasy robotniczej¹¹, a w żadnym wypadku pełnej demokracji, niemożliwej w kapitalizmie.

III. CENZUS WYKSZTAŁCENIA

Wśród cenzusów występujących w systemach burżuazyjnego prawa wyborczego szczególną pozycję zajmuje cenzus wykształcenia. Uzależnia on czynne lub bierne prawo wyborcze od posiadania pewnego stopnia wiedzy, udokumentowanego świadectwem szkolnym względnie specjalnym egzaminem. Tylko ludzie umiejący np. czytać i pisać mogą brać udział w wyborach, a wszyscy inni wyłączeni są z grupy pełnoprawnych obywateli. Często formą cenzusu wykształcenia jest znajomość pewnego określonego języka. Zwłaszcza w państwach wielonarodowych, opierających się na uprzywilejowaniu jednego narodu i ucisku innych, stosuje się kryterium znajomości języka jako warunku pełnoprawności obywatelskiej. Wymogi językowe są niekiedy uzupełnione egzaminami politycznymi, np. ze znajomości konstytucji. Wyłączenie z grona pełnoprawnych obywateli nie posiadających umiejętności czytania i pisania w warunkach kapitalistycznych jest często odmianą cenzusu majątkowego, po prostu wyłączeniem najuboższych. Udostępnienie wiedzy, powszechniejsze aniżeli w feudalizmie, jest ograniczone do minimum niezbędnego dla obsługi narzędzi, maszyn. Dla mas pracujących nie ma drogi do zdobycia większego zasobu wiedzy w społeczeństwie kapitalistycznym poza samokształceniem, okupionym uciążliwymi wyrzeczeniami i walką z utrudnieniami stosowanymi przez klasę rządzącą. Zdobycie wiedzy w praktyce udostępnione jest więc jedynie klasie posiadaczy. Ścisłe kapitalistyczny, antydemokratyczny, przynoszący dalsze uprzywilejowanie burżuazji i jej służebnikom charakter cenzusu wy-

⁹ Lenin, *Dzieła*, t. XXV, Warszawa 1951, s. 496—497.

¹⁰ Zob. rozważania na ten temat: St. Rozmaryn, *O niektórych zagadnieniach ordynacji wyborczej do Sejmu*. „Państwo i Prawo“ nr 10(80), zwłaszcza stwierdzenia na s. 423—424.

¹¹ F. Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa.

kształcenia jeszcze wyraźniej podkreślony jest w tzw. *pluralnym* systemie wyborczym. Przyznaje on posiadaczom określonego, wyższego stopnia wykształcenia większą ilość głosów. Otrzymują oni dwa, a nawet trzy głosy, zależnie od ukończenia szkoły średniej, czy wyższej. System *pluralny* wiąże najczęściej cenzusy: majątkowy i wykształcenia, a uzasadnienia obrońców tego systemu powołując się na zbieżność interesów posiadaczy obu cenzusów, tym samym podkreślają kapitalistyczny charakter cenzusu wykształcenia. Naturalnie tylko wykształcenie dogodne dla klasy rządzącej, udzielane pod jej nadzorem, umożliwia otrzymanie praw wyborczych.

Ideolodzy burżuazyjni mobilizują szereg argumentów, mających bronić słuszności wprowadzenia cenzusu wykształcenia. Argumenty te ukrywają interes klasy rządzącej i szermują „troską o ochronę dobra ogólnego“.

„Uważam za rzecz całkiem niemożliwą, ażeby do prawa głosowania przypuszczeni byli ludzie nie umiejący czytać, pisać, a dodałbym i nie znający pierwszych działań arytmetycznych“¹². Takie poglądy głosił czołowy ideolog burżuazji John-Stuart Mill. Oświadcza on wyraźnie, że głównym celem tego wymogu jest obrona przed niebezpieczeństwem supremacji ze strony robotników¹³. Eklektyk idealistyczny, sławiony za swój „odważny obiektywizm“, zdaje sobie sprawę z niesłuszności cenzusu wykształcenia w warunkach kapitalizmu nie gwarantującego powszechnego dostępu do wiedzy, ale — jego zdaniem — jest to niesprawiedliwość, „którą bądź co bądź popełnić trzeba“¹⁴.

Konieczność obrony przed majoryzacją mas nieuświadomionych i biernych jest najczęstszym argumentem obrońców cenzusu wykształcenia. Zagrożona jest mniejsza liczebnie grupa „wykształconych“, a więc występuje tu dążność do zachowania władzy mniejszości nad ogromną większością. Wywody obrońców cenzusu idą jeszcze dalej. Niebezpieczeństwo zagraża zdaniem ich nie tylko ze strony mas pozbawionych wykształcenia, ale same masy poprzez zastosowanie tego cenzusu mają być zabezpieczone przed atakiem ze strony polityków, którzy mogliby wykorzystać brak krytycznej oceny dla własnych egoistycznych celów. Masy, wedle tej argumentacji, wyłączone dzięki cenzusowi wykształcenia, ominię groźba popierania pociągających, ale „nierealnych“ programów mataków politycznych. Przez tego rodzaju określenie programu należy rozumieć naturalnie każdy program atakujący system kapitalistyczny. Argumentacja powyższa obłudnie operuje interesem mas, zapomina uzupeł-

¹² J. Mill, *O rządzie reprezentacyjnym*. Tłum. G. Czernicki. Kraków 1860, s. 129.

¹³ Tamże, s. 132.

¹⁴ Tamże, s. 129.

nić wywody stwierdzeniem, że brak cenzusu wykształcenia u większości jest oskarżeniem państwa kapitalistycznego, nie troszczącego się o rozwój kulturalny większości swych obywateli, podobnie jak nie zajmuje się poprawą ich położenia materialnego. Przed takim programem ma bronić m. in. cenzus wykształcenia. Masy mają uniknąć niebezpieczeństwa mobilizacji dla walki z przywilejami mniejszości. Z tego argumentu obrońców burżuazyjnych prawa wyborczego wynika niedwuznacznie, że głównym celem cenzusu wykształcenia jest umocnienie władzy burżuazji i utrzymanie w pętach zależności mas pracujących¹⁵.

Wielonarodowe państwa kapitalistyczne oparte są na zasadzie podziału na narody uprzywilejowane i narody uciskane nie posiadające pełni praw. Środki upośledzenia prawnego są najrozmaitsze, a jednym z nich był i jest także cenzus wykształcenia. W warunkach kapitalistycznej nierówności narodów prawo wyborcze traktowane jest jako dogodny narzędnik polityki utrzymywania podziału narodów. Nacjoniści lansują wprowadzenie wymogu znajomości języka narodu uprzywilejowanego jako warunku uzyskania prawa udziału w wyborach¹⁶. Wobec utrudniania rozwoju kulturalnego wszystkich narodów poza narodem rządzącym, a właściwie jego klasą rządzącą — nacjonalistami, cenzus wykształcenia wydaje się specjalnie dogodnym, gdyż eliminuje uciemiężonych, ale i stwarza pozory własnej wyższości kulturalnej.

Różnorodność argumentacji obrońców cenzusu wykształcenia¹⁷ nie mogła przekonać mas pracujących, atakujących antydemokratyczne ograniczenia. Zbyt wyraźnie ujawniał się klasowy charakter cenzusu wykształcenia, wrogi masom pracującym i trudno było go obronić. Burżuazja zmuszona była ustąpić i powróciła w wielu wypad-

¹⁵ Zob. np. L. Duguit, *Kierunki rozwoju prawa cywilnego od początku XIX w.* Warszawa-Kraków 1938, s. 47. „Kiedy we Francji partia republikańska uchwaliła ustawę z dnia 28 marca 1882 r. o obowiązkowym wykształceniu początkowym, partia katolicka utrzymywała, że jest to zamach na wolność ojca rodziny“.

¹⁶ S. Starzyński, *Studia konstytucyjne*, t. I, Lwów 1907, s. 87 podaje nieco odmienny projekt, zgłaszany w wielonarodowym państwie habsburskim dla utrzymania supremacji grupy narodowej niemieckiej. Pluralista dr Emperger zgłasza projekt przyznania: 1) kto nie umie czytać i pisać — bez głosu, 2) piszący i czytający w jednym z literackich języków (używanych na terytorium państwa austriackiego) — 1 głos; 3) czytający i piszący w języku niemieckim — 2 głosy.

¹⁷ Poza J. S. Millem do zwolenników cenzusu wykształcenia należy A. Leroy - Beaulieu, F. Crétinon (A. Tecklenburg, *Die Entwicklung des Wahlrechts in Frankreich seit 1789*, Tübingen 1911, s. 179), J. Lorimer, E. Hartmann, O. Bähr, Hensler, H. Berning, Gageur, Schreiber (Starzyński, op. cit., s. 83) a nawet G. Flaubert (Esmein, *Prawo Konstytucyjne*, Warszawa 1921, s. 299).

kach do cenzusu wykształcenia dopiero w okresie imperializmu, gdy zaostrożenie sprzeczności kapitalistycznych i niemożność znalezienia jakiegokolwiek wyjścia prowadzi do jawnej dyktatury monopolistycznego kapitału. Pod przewodnictwem proletariatu masy pracujące zwalczają ograniczenia stosowane przez burżuazję w prawie wyborczym. Walka o demokratyzację prawa wyborczego stanowi ważny element kształtowania świadomości klasowej, wyrabiania taktyki proletariackiej, wiązania mas we frontie antyburżuazyjnym. Wielką zasługą Lenina i Stalina było wskazanie, że walka o zwiększenie udziału w parlamencie burżuazyjnym jest dla proletariatu jednym z odcinków walki i przez to przyzwodzeniem kłamstwa socjaldemokratycznego prowadzącego do fetyszyzacji walki wyborczej i ze środka czyniącego cel, zgodnie z interesem burżuazji, odwołującej proletariat od głównego celu walki.

IV. KONKRETNE PRZYKŁADY CENZUSU WYKSZTAŁCENIA

W specyficzny sposób burżuazja Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej wykorzystuje prawo wyborcze dla usunięcia od udziału w wyborach ogromnych grup ludności¹⁸. Wśród wielu metod stosowanych przez burżuazję amerykańską ważną rolę odgrywała i odgrywa dyskryminacja za pomocą cenzusu wykształcenia. Jest on stosowany w postaci egzaminu ze znajomości języka angielskiego, niekiedy uzupełnianego egzaminem politycznym ze znajomości konstytucji Stanów Zjednoczonych A. P. Istotne znaczenie egzaminu językowego ukaże przypomnienie szczególnej struktury ludności tego kraju, składającej się z rozmaitych grup narodowych o bardzo różnym poziomie kulturalnym. Przez zastosowanie powyższego przepisu poważna ilość obywateli Stanów, zwłaszcza masy robotnicze, które niedawno przywędrowały na teren kraju i nie zdołały opanować języka ani poznać ustawy zasadniczej, pozbawione są prawa głosowania, a tym samym zabezpiecza się dalszą władzę burżuazji. Nie dotyczy cenzus wykształcenia w poszczególnych stanach wyborców i ich potomków, którzy prawa wyborcze posiadali przed 1 stycznia 1867 r. (uwolnienie Murzynów), tym samym wykazując ściśle powiązanie z dyskryminacją rasową. Antydemokratyczny charakter prawa wyborczego w Stanach Zjednoczonych A. P., pogłębiany niewolą ekonomiczną mas, wywołuje bardzo niską frekwencję w wyborach, np. w wyborach prezydenckich w r. 1920 wzięło udział 49,1% uprawnionych,

¹⁸ *Konstytucji burżuaznych stran*, t. I, Moskwa 1935, wstęp, s. 12.

a w 1924 r. 51,20%¹⁹. Wybory w „demokracji amerykańskiej“ pozostały do dnia dzisiejszego dobitną ilustracją antydemokratycznego, zmierzającego do jawnej dyktatury, charakteru rządów burżuazji w okresie imperializmu.

Ostatnie wybory prezydenckie w 1952 r. jeszcze raz podkreśliły fałsz demokratycznych wyborów w warunkach dyktatury wielkiej burżuazji w Stanach Zjednoczonych A. P. Słaby udział mas pracujących, coraz lepiej dostrzegających, że wybory są jedynie rozgrywką walczących o władzę dwóch grup burżuazji, jest niewątpliwie wyrazem protestu przeciwko pseudowolności wyborczej. Niesłyszane nadużycia wyborcze unicestwiły ostatnie złudzenia wśród klas uciskanych.

„Dawniej burżuazja pozwalała sobie na uprawianie liberalizmu, broniła swobód burżuazyjno-demokratycznych i przez to stwarzała sobie popularność wśród ludu. Obecnie z liberalizmu nie pozostało ani śladu. Nie ma już tak zwanej «wolności jednostki» — prawa jednostki przyznawane są obecnie tylko tym, którzy posiadają kapitał, a wszyscy pozostali obywatele uważani są za surowy materiał ludzki, zdalny jedynie do wyzysku. Zdeptana została zasada równości praw ludzi i narodów, zastąpiono ją zasadą pełni praw wyzyskującej mniejszości i pozbawienia wszelkich praw wyzyskiwanej większości obywateli. Sztandar swobód burżuazyjno-demokratycznych wyrzucony został za burtę. Sądzę, że sztandar ten wypadnie podnieść wam, przedstawicielom partii komunistycznych i demokratycznych... Nie ma poza tym nikogo, kto mógłby go podnieść“²⁰. Oto słowa Stalina, głęboko i trafnie uogólniające sytuację polityczną i społeczną Stanów Zjednoczonych A. P.

W klasycznym kraju parlamentaryzmu burżuazyjnego — Francji — cenzus wykształcenia odgrywał w wyborach niepoślednią rolę. Wprowadza go burżuazja termidoriańska. „Rządzić nami — oświadcza Boissy d'Anglas — powinni najlepsi; najlepszymi są najbardziej wykształceni i najbardziej zainteresowani w utrzymaniu praw“²¹. Konstytucja pojakobińska z dnia 22 sierpnia 1795 r. uzależniała uzyskanie czynnego prawa wyborczego od cenzusów: wieku (21 lat), osiadłości (zamieszkiwanie stałe od roku), opłacania podatku bezpośredniego i umiejętności czytania i pisania, wreszcie niepozostawiania na służbie²². Wobec niespełnienia nadziei burżuazji przez Dyrektoriat, udziela ona poparcia zamachowi Na-

¹⁹ Jabłoński, *Opinia, parlament, prasa*, Warszawa b. r., s. 144; zob. również Braunias Karl: *Das parlamentarische Wahlrecht*, Berlin—Leipzig 1932 t. II — część ogólna, s. 102.

²⁰ J. Stalin, *Przemówienie na XIX Zjeździe „Nowe Drogi“*, październik 1953 s. 5.

²¹ A. Soboul, *Rewolucja francuska 1789—1799 b.m.*, 1951, s. 223.

²² G. Meyer, *Das parlamentarische Wahlrecht*, Berlin 1901, s. 70.

poleona, którego głównym zadaniem było utwierdzenie zdobyczy burżuazji. Jego konstytucja z dnia 13 grudnia 1799 r. znosi poprzednie cenzusy Dyrektoriatu (z wyjątkiem zastrzeżenia o niepozostawaniu na służbie), ale słusznie podkreśla się, że „było to raczej zręczne uszczuplenie” prawa wyborczego, gdyż wyborcy wybierali jedynie kandydatów, spośród których wyborów dokonywał Senat²³. Ponownie cenzus wykształcenia pojawił się w propozycjach rządowych z kwietnia 1831 r. przewidujących połączenie cenzusu majątkowego (jako zasadniczego) z cenzusem wykształcenia (dla tej kategorii przewidziane obniżenie wzgl. zwolnienie z cenzusu majątkowego). Projekt rządowy spotkał się z niechęcią i oporem ze strony Izby Deputowanych, która zredukowała propozycje rządowe w kierunku złagodzeń cenzusowych jedynie dla członków rzeczywistych i korespondentów Instytutu oraz oficerów pobierających co najmniej 1200 fr pensji i zamieszkujących w okręgu od 3 lat. Ponadto obie wymienione grupy musiały wykazać się opłacaniem podatku w wysokości 100 fr rocznie²⁴. Z tego powiązania cenzusów przebiega i pewna nieufność burżuazji do wiedzy, której nabycie stworzyć może warunki krytycznego stanowiska wobec rządów burżuazji. Burżuazji francuskiej najbardziej odpowiada pogląd, że na życie polityczne wpływ powinni mieć tylko właściciele środków produkcji, wzgl. nieruchomości, gdyż brak własności ułatwia posłuch złym podszeptom i utrudnia podobno ocenę obiektywną²⁵. Nieufność burżuazji francuskiej do ludzi wykształconych pogłębiona została na skutek lansowania koncepcji socjalistów utopijnych. Dostrzegali oni służebną wobec kapitalizmu rolę inteligencji²⁶. i „obnażali bezlitośnie materialną nędzę świata burżuazyjnego”²⁷. W swych utopijnych koncepcjach społeczeństwa doskonałego wyznaczali wielką rolę ludziom nauki. Oni mieli być kierownikami nowego społeczeństwa. Utopijność koncepcji, nie zajmujących się problemem wskazania drogi wiodącej do nowego społeczeństwa pozbawionego usterek i błędów kapitalistycznych, przejawiała się również w wyznaczaniu kierowniczej roli

²³ A. Suligowski, *O prawie wyborczym do ciał prawodawczych*, Warszawa 1909, s. 7.

²⁴ G. Meyer, op. cit., s. 103—104, Tecklenburg op. cit., s. 122 i n.

²⁵ B. Constant, *Cours de politique constitutionnelle*, Paris 1861, t. I, s. 165 i n.

²⁶ Np. Fourier, „Ta cała wspaniałość olśniła uczonych, skazanych na tyle bezsennych nocy i tyle intryg przed zarobieniem kilku talarów, przed pozyskaniem jakiejś upadającej protekcji. Zostali oni oszołomieni i zdezorientowani na widok bożków handlu; zawahali się między lizusostwem i krytyką. Wreszcie złoto przeważało; stali się ostatecznie pokornymi lokajami kupców i wielbicielami wiedzy handlowej, którą poprzednio tak wyszydzali”. Cyt. za F. Armand i R. Maublanc: *Fourier*, Warszawa 1949, s. 222.

²⁷ F. Engels, *Rozwój socjalizmu od utopii do nauki* s. 216 *Dzieł Wybranych* t. I, Warszawa 1948, ocena Fouriera.

ludziom nauki burżuazyjnej. Socjaliści utopijni, nie widząc nowej siły społecznej, która by wywalczyła sprawiedliwy ustrój, skupili swe nadzieje na „cudotwórczym“ środku powierzenia władzy ludziom najbardziej uczonym²⁸. Postępowe — na określonym etapie — krytyczne koncepcje socjalistów utopijnych przyczyniały się do porzucania przez burżuazję planu podnoszenia znaczenia ludzi wiedzy. Głównym jednak czynnikiem, który pozbawił burżuazję możliwości korzystania z tego narzędzia wzmacniania władzy, był nacisk mas pracujących i ich postępujące uświadomienie klasowe.

Cenzus wykształcenia obowiązywał również na terenie Niemiec. Rola jego jest tu odmienna, wynikająca z odrębności sytuacji wewnętrznej w Niemczech. Np. w Saksonii (1896) ma on zapobiec niebezpieczeństwu socjalistycznemu²⁹. Projekt rządu pruskiego (1910 r.) przewidywał powiązanie cenzusów majątkowego i wykształcenia³⁰, wówczas gdy aktualne było zniesienie systemu kurialnego. Wydaje się słuszne stwierdzenie, że „dwa państwa najbardziej złożone pod względem swej struktury gospodarczo-społecznej: Prusy i wysoko uprzemysłowiona Saksonia, najgęściej zaludnione królestwo Rzeszy, o bardzo licznym, a że fabrycznym więc i wysoko zorganizowanym proletariacie, muszą się najbardziej obawiać opinii publicznej, najpaniczniej uciekać od woli ludu“³¹. Po „usunięciu niebezpieczeństwa socjalistycznego“, tzn. po stopieniu radykalizmu partii socjaldemokratycznych i opanowaniu ich kierownictwa przez reformistów, a więc pozyskaniu skutecznego środka opanowania od wewnątrz ruchu robotniczego przez burżuazję, można było zrezygnować z niektórych ograniczeń³². Również w miastach hanzeatyckich występuje cenzus wykształcenia w specyficznym nakazie wyboru określonej ilości ludzi wykształconych³³. Nie rejestruję, wobec zupełnej iluzoryczności

²⁸ Saint-Simon, projektując idealną wyspę (*Essai sur l'Organisation sociale*), rządy oddaje Parlamentowi Doskonalenia, składającemu się z najlepszych fizyków, matematyków, astronomów, chemików, fizjologów i literatów. Podobny skład ma mieć wszechwładna Rada Newtona (*Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains*) — cyt. za Grabowskim J. E. Saint-Simon, Warszawa 1936, s. 11—14. Fourier przewiduje, że „zysk roczny, po zrobieniu inwentarza, dzieli się na trzy nierówne części: 5/12 — dla pracy ręcznej, 4/12 — dla kapitału akcyjnego, 3/12 — dla wiedzy teoretycznej i praktycznej“. Armandi Maublanc op. cit., s. 237.

²⁹ G. Below, *Das parlamentarische Wahlrecht in Deutschland*, Berlin 1909, s. 104, Unold Johannes: *Das Wahlrecht* Gautzsch, 1913, s. 20.

³⁰ F. Giese: *Preussische Geschichte*, Berlin-Leipzig, 1920 s. 246, Below op. cit., s. 161/162.

³¹ H. Jabłoński, op. cit., s. 47.

³² Below, op. cit., s. 105.

³³ Jabłoński, op. cit., s. 57 podaje, że np. w Lubece wśród 14 dożywotnich senatorów, 8 musiało być z wyższym wykształceniem. Podobnie w Bremie.

parlamentaryzmu niemieckiego w pierwszej ćwierci XIX wieku, kilku wypadków cenzusu wykształcenia w ksiąstewkach niemieckich³⁴. Reakcyjny charakter tegoż cenzusu, wprowadzonego również reformą wojskową Scharnhorsta (1807 r.)³⁵ oraz do ustroju miast pruskich³⁶, podkreślał Franciszek Mehring.

Najbardziej znane przykłady stosowania cenzusu wykształcenia w prawie wyborczym dostarcza Belgia. „Nazywano (Belgię) wielokrotnie laboratorium politycznym Europy, głównie z dwóch względów: 1) długiego panowania tam parlamentarnego systemu rządzenia przy istnieniu skomplikowanego systemu wyborczego i 2) pierwszego wprowadzenia na dużą skalę tak zwanej reprezentacji porpcjonalnej“³⁷. Od powstania Belgii i wprowadzenia systemu parlamentarnego obowiązywał wysoki cenzus majątkowy. Postulat reformy prawa wyborczego doprowadził do ustawy z 1893 roku, wprowadzającej system pluralny b ę d ą c y k o m b i n a c j ą szeregu cenzusów. W zasadzie prawo głosowania na mocy tej ustawy przysługuje każdemu Belgowi, który ukończył 25 lat, ale pewne kategorie otrzymują głosy dodatkowe (ojciec rodziny o ukończonych 35 latach, posiadacze nieruchomości o wartości 2000 fr względnie określonej wysokości renty państwowej, wreszcie z tytułu wykształcenia). Poseł Smet de Naeyer bronił tego systemu wyborczego jako konserwatywnego (bo chroni on rzekomo rodzinę, własność i wykształcenie) oraz demokratycznego (bo każdy — obrońca „zapomniał“ o warunkach kapitalizmu — może przez założenie rodziny lub zdobycie wykształcenia otrzymać prawa wyborcze)³⁸. Inna obrona przed zarzutem niedemokratyczności powołuje się na fakt, że robotnicy, jako ojcowie rodzin i posiadacze domków mają możliwość uzyskania kilku głosów. Przykładów tego dostarcza nam twierdza „socjalizmu“ Charleroi³⁹. System ten rzeczywiście bierze pod uwagę tzw. arystokrację robotniczą i przyczynił się do wzmocnienia ośrodka reformistycznego. Pluralny system belgijski, oparty m. in. o cenzus wykształcenia, przetrwał do 1918 roku, tj. do momentu, gdy Wielka Rewolucja Październikowa zmusiła burżuazję euro-

³⁴ F. Bülow: *Wahlrecht und Wahlverfahren*, Leipzig 1849, donosi o ksiąstwach Waldeck (1816), Hohenzollern-Heckingen (1798), Lippe (1819), Sachsen-Weimar (1816), G. Meyer, op. cit., s. 112 — Schwarzburg, Sonderhausen, Brunświk.

³⁵ *Reform und Reaktion*, zamieszczone w *Zur preussischen Geschichte von Tilsit bis zur Reichsgründung*. (Berlin 1930), s. 50—51.

³⁶ *Die Städteordnung von 1808*, zamieszcza w tym samym zbiorze s. 149.

³⁷ Jabłoński, op. cit., s. 111.

³⁸ Meyer Georg, op. cit., s. 307.

³⁹ J. Laferrière: *Manuel de droit constitutionnel* wyd. II, Paris 1947, s. 519. zob. również niedostateczną krytykę u Jabłońskiego, op. cit., s. 111.

pejską do deklaracyjnych ustępstw, otwierając nową epokę wprowadzania pełnego demokratyzmu.

Pewną formą cenzusu wykształcenia jest uprzywilejowanie wyborcze uniwersytetów w Anglii, zachowane tam mimo szeregu reform. „Mimo głębokich przeobrażeń, jakie pierwsza wojna światowa wniosła ze sobą, mimo powszechnego na wszystkich kontynentach pędu do demokracji politycznej, prawo wyborcze angielskie z roku 1918 nie wahało się sankcjonować wyraźnej nierówności obywateli w prawie wyborczym, dając możność podwójnego głosu tym, którym pozwoliła na ten luksus zamożność wyrażająca się w posiadaniu kilku mieszkań oraz dając specjalne uprawnienia niektórym obywatelom z racji cenzusu wykształcenia ⁴⁰.

Cenzus wykształcenia w postaci wymogu znajomości pisania i czytania we Włoszech, będący zresztą już wynikiem dłuższego okresu walki o obniżenie cenzusów, pozbawił praw wyborczych ogromną ilość obywateli. Ustawa z roku 1882, zachowująca jedynie cenzus elementarnego wykształcenia, wywołała wzrost liczby wyborców z 627 838 na 2 049 461 ⁴¹, a po zniesieniu przez ustawę z dnia 30 czerwca 1912 r. wyłączenia analfabetów, liczba wyborców zwiększyła się o 5 milionów osób ⁴². W Portugalii ustawa z dnia 8 maja 1878 r. ograniczała prawo wyborcze do kręgu obywateli umiejących czytać i pisać albo będących ojcami rodzin, co zostało utrzymane w „republikańskiej“ ustawie wyborczej z dnia 5 kwietnia 1910 roku ⁴³.

Dużą rolę gra cenzus wykształcenia w państwach mieszanych narodowo służąc tam uciskowi narodowemu, stosowanemu przez nacjonalistyczną burżuazję. Tak np. turecka konstytucja z lipca 1908 roku, będącą wznowieniem konstytucji z 1876 r., odbiera prawo wyborcze nie znającym języka tureckiego ⁴⁴ — i uparczywie broni tego dogodnego narzędzia utrzymania własnej supremacji ⁴⁵. Konstytucja Królestwa

⁴⁰ Jabłoński, op. cit., s. 90.

⁴¹ Meyer Georg, op. cit., s. 322 do 323.

⁴² Esmein, op. cit., s. 300—306; (Poensgen O., *Das Wahlrecht*, Leipzig 1909, s. 118 podaje, że dzięki wyłączeniu analfabetów w 1904 r. tylko 7,67% ludności było uprawnionej do głosowania.

⁴³ Esmein, op. cit., s. 306.

⁴⁴ Peretiatkowicz: *Konstytucja turecka na tle porównawczym*, Warszawa 1908, s. 15; zob. również ocenę reżymu młodotureckiego u Róży Luksemburg (Junius): *Kryzys socjaldemokracji*, Warszawa 1951, s. 73 i u Lenina, *Państwo a rewolucja*, s. 40.

⁴⁵ *Konstytucji burżuaznych stran*, t. III, Moskwa 1936, s. 11 podaje, że konstytucja turecka z dnia 20 kwietnia 1924 z uzupełnieniami z dnia 9 kwietnia 1928 i dnia 5 grudnia 1934 w art. 12 przewiduje pozbawienie praw wyborczych m. in. nie umiejących czytać i pisać po turecku.

Serbów, Chorwatów i Słoweńców, zachowując dawne postanowienia⁴⁶, przewidywała w biernym prawie wyborczym warunek umiejętności czytania i pisania w języku państwowym⁴⁷. Ten sam wymóg zachowuje konstytucja Jugosławii z dnia 3 września 1931 roku⁴⁸. Analogiczny cenzus przewiduje konstytucja Albanii z dnia 1 grudnia 1928 r.⁴⁹. Zna cenzus wykształcenia ustawa zasadnicza Rumunii z dnia 30 czerwca 1866 r.⁵⁰, Bułgarii z dnia 23 marca i 4 kwietnia 1897 r.⁵¹ i Hiszpanii z dnia 28 grudnia 1878 r.⁵².

Specjalnie przydatnym narzędziem okazał się cenzus wykształcenia w krajach zależnych, półkolonialnych i kolonialnych. W państwach południowo-amerykańskich, w których do sprzeczności klasowych dochodzą przedziały między ludnością tubylczą a „białą” i wykształcenie jest monopolem bogatych „białych”, a analfabetyzm sięga 80% ludności, z zamiłowaniem stosuje się cenzus wykształcenia.

Prawo wyborcze Boliwii, Brazylii, Chile pozbawiało analfabetów prawa głosowania. Postanowienie takie ograniczało np. na terenie Brazylii liczbę wyborców do $\frac{1}{5}$ części dorosłej ludności⁵³. Brazylijska faszystowska konstytucja Vargasa z dnia 10 listopada 1937 r.⁵⁴ pozbawia nadal praw wyborczych analfabetów (art. 117 § 1). Francuscy kolonizatorzy Algieru ustawą z dnia 4 lutego 1919 r. pragnęli umożliwić części tubylców zdobycie uprzywilejowanego stanowiska dla zyskania ich poparcia politycznego. Uzależnione to było od monogamii, służby wojskowej albo czytania i pisania po francusku, wreszcie sprawowania pewnych urzędów albo posiadania własności ziemskiej. Wobec bojkotu ustawa wywołała minimalne skutki i kolonizatorzy opracowali szereg projektów upraszczających procedurę poprzez automatyczne przyznanie przywilejów dla tego, kto był oficerem lub podoficerem przez 15 lat, posiada określone dyplomy naukowe albo był członkiem izby handlowej i rolniczej⁵⁵. W koloniach francuskich po drugiej wojnie światowej, gdy trzeba było pójść na pewne

⁴⁶ Królestwo Chorwacji-Słowenii w ustawie z dnia 15. 8. 1881 w Serbii w ustawie 22. 12. 1888 do 3. 1. 1889 (G. Meyer op. cit., s. 291 i 407).

⁴⁷ *Konstytucji burżuaznych stran*, tom II, Moskwa 1936, s. 59.

⁴⁸ Tamże, s. 89.

⁴⁹ Tamże, s. 187.

⁵⁰ G. Meyer, op. cit., s. 405.

⁵¹ Tamże, s. 408.

⁵² Tamże, s. 330.

⁵³ Wl. Woytyński, *Die Welt in Zahlen*, t. VII, *Staatliches und kulturelles Leben*, Berlin, s. 89.

⁵⁴ *Nowa Konstytucja Stanów Zjednoczonych Brazylii*, tłum. ks. Jan Pałka, Kurytyba 1937.

⁵⁵ J. Laferrière, op. cit., s. 475.

ustępstwa wobec wzrostu siły oporu ludów kolonialnych, stworzono szereg fikcyjnych reprezentacji ludności, operując cenzusem wykształcenia przy dobieraniu składu. W Kamerunie Francuskim istnieje Zgromadzenie o funkcjach doradczych (dekrety: 23. 3. 1921 do 25. 10. 1946), wobec którego uchwał komisarz francuski posiada absolutne prawo weta. Mimo to francuscy imperialiści zagwarantowali sobie decydujący wpływ na jego skład. Z 40 członków — 16 jest wybranych przez Europejczyków i tubylców, którzy uzyskali prawa obywateli francuskich (1,2% ludności), a 24 przez resztę tubylców. Wybrany może być tylko 23-letni, posiadający 3-letni cenzus osiadłości i dobrze władający językiem francuskim⁵⁶. Gdy weźmiemy pod uwagę niski stan kulturalny kraju i zupełny brak szkół, tym wymowniejsze stanie się wprowadzenie cenzusu wykształcenia. Taki sam cenzus obowiązuje na Madagaskarze⁵⁷ w analogicznych warunkach zacofania. We Francuskiej Afryce Równikowej istnieje ten sam niesprawiedliwy system wyborczy uprzywilejowania Europejczyków, którzy w Środkim Kongo stanowiąc 1% ludności, wybierają 10 delegatów na łączną ilość 28; w Czad, przy tym samym stosunku procentowym, wybierają 10 na 30⁵⁸. W Togo dekret z dnia 25. 10. 1946 tworzy zgromadzenie z 30 deputowanych, w tym 6 Europejczyków (jest ich łącznie 638 ludzi), a resztę wybiera 918 000 ludności⁵⁹. Francuzi w Kochinchinie, stanowiący 0,3% ludności, mieliby zgodnie z dekretem z dnia 1. 6. 1946 wybierać 14 członków rady na ogólną ilość 42⁶⁰. Konstytucja Libanu z dnia 2 stycznia 1934 r., będąca właściwie rozporządzeniem wyższego komisarza francuskiego, przewiduje dwie kategorie deputowanych: a) wybieranych przez ludność i b) mianowanych przez prezydenta z następujących grup: absolwentów, lekarzy, farmaceutów, profesorów wyższej szkoły, dyrektorów albo naczelników redaktorów gazet, kupców, dostojników administracyjnych i sądowych — wszyscy sprawujący funkcje kierownicze w zawodzie co najmniej przez lat 10⁶¹. Materiał wyżej przytoczony upoważnia do stwierdzenia, że burżuazja ustąpiwszy w metropoliach pod naciskiem mas pracujących i usunąwszy tam cenzus wykształcenia, zachowuje go w krajach zależnych. Wzrost oporu ludów kolonialnych, rozwijająca się walka wyzwolenicza, niewątpliwie przyniosą szybką likwidację pseudodemokratycznych instytucji, zaprowadzanych przez kolonizatorów, wywalczając pełną niepodległość.

⁵⁶ *Francja i jej władania* (ros.), red. F. N. Pietrow, Moskwa 1948, s. 515.

⁵⁷ Tamże, s. 531.

⁵⁸ Tamże, s. 601.

⁵⁹ Tamże, s. 584—585.

⁶⁰ Tamże, s. 626.

⁶¹ *Konstytucji burżuaznych stran*, t. III, s. 231.

Wykształcenie, jako warunek uzyskania prawa wyborczego — czynnego lub biernego — występuje również w szeregu konstytucji polskich XIX wieku, w bardzo zresztą ograniczonej i specyficznej formie. Pierwszym przykładem jest ustawa konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 r.⁶², która przyznaje prawo głosowania na zgromadzeniach gminnych m. in.: „każdemu artyście i obywatelowi znakomitemu z talentów, wiadomości lub z przysług, uczynionych bądź handlowi, bądź kunsztom“⁶³. Ustawodawca zastrzega władzom administracyjnym ustalanie listy „znakomitych talentami“⁶⁴. Podobnie brzmią sformułowania ustawy konstytucyjnej Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r.⁶⁵. Zachowana zostaje ta sama konstrukcja, a nawet identyczne zwroty⁶⁶. Między szeregiem cenzusów, ograniczających dostęp do zgromadzeń gminnych, występuje i wykształcenie z tym zastrzeżeniem, że władza administracyjna ustala listy⁶⁷. Konstytucja kadłubowego Wolnego Miasta Krakowa i jego okręgu z dnia 15 lipca do 11 września 1818 roku⁶⁸ wśród uprawionych do głosowania przewiduje również posiadających cenzus wykształcenia. „Członki duchowieństwa świeckiego i uniwersytetu, równie jak właściciele ziemi, domów lub jakichbądź innych dóbr nieruchomości, jeżeli opłacają 50 złotych polskich podatku gruntowego, entrepreneurowie fabryk lub rękodzielników, kupcy hurtowi i wszyscy zapisani na członków giełdy lub kongregacji kupieckiej, artyści w pięknych sztukach celujący, to jest znakomici z talentów, znajomości lub użytecznych wynalazków i przysług poczynionych handlowi bądź sztukom, profesorowie szkół publicznych, nauczyciele i inne osoby, trudniące się instrukcją publiczną, jak skoro dońdą pełnoletności, ustawami przepisanej“. Podobnie i Statut Organiczny dla Królestwa Polskiego z dnia 26 lutego 1832 r.⁶⁹ przewiduje przyznanie praw wyborczych m. in. „profesorom, nauczycielom i innym osobom trudniącym się edukacją młodzieży w naukowych zakładach przez rząd zawiadywanych oraz każdemu artyście, który wślawił się przez swoje talenta i wiadomości, albo przyłożył się do wzbogacenia przemysłu narodowego, handlu lub sztuk wyzwolonych“. We wszystkich wyżej przytoczonych wypadkach wykształcenie występuje głównie jako uzupełnienie podstawowego cenzusu majątkowego.

⁶² Zob. *Konstytucje polskie 1791—1921*, wyd. Marcelli H a n d e l s m a n n, wyd. III, Warszawa 1922, s. 27—39.

⁶³ Tamże, s. 34.

⁶⁴ Tamże, s. 35.

⁶⁵ Tamże, s. 47—65.

⁶⁶ Tamże, s. 61.

⁶⁷ Tamże, s. 62.

⁶⁸ Tamże, s. 69—70.

⁶⁹ Tamże, s. 100—109.

Wielonarodowy i kapitalistyczno-obszarniczy charakter Polski lat 1918—1939 prowadził do ucisku narodowego i zaprzeczania innym narodom prawa do rozwoju. Przy ustalaniu projektów prawa wyborczego rozpatrywano wszelkie możliwości pod kątem zachowania supremacji Polaków⁷⁰. W uzasadnieniach nacjonalizm utożsamia się z dążeniem do obrony przed „wywrotowcami”⁷¹.

Jednym z pierwszych zwolenników cenzusu wykształcenia w prawie wyborczym Polski był Władysław Studnicki. Polski faszysta, kolaborant hitlerowski, a obecnie zdrajca na służbie imperializmu amerykańskiego proponuje pozbawienie praw wyborczych analfabetów⁷². Studnicki nie ukrywa rzeczywistego celu takiej propozycji. Ma ona uniemożliwić odpowiednią reprezentację ludności uciskanej, gdyż przez wprowadzenie takiego cenzusu uzyskać można przewagę ludności polskiej w województwach poleskim, wołyńskim, wileńskim i nowogrodzkim⁷³ oraz uzyskać lepszy stosunek sił w województwach lwowskim, tarnopolskim i stanisławowskim⁷⁴.

Konstytucja marcowa 1921 r. wydana została w szczególnym okresie wzniesienia fali ruchu rewolucyjnego w Europie, co zmusiło burżuazję

⁷⁰ J. Buzek: *Główne zasady polityczne ordynacji wyborczej do Sejmu i Senatu*. Warszawa—Lwów MCMXXII. — Autor był członkiem komisji opracowujących ordynacje wyborcze i w okresie rządów zaborcy austriackiego oraz do Sejmu i Senatu z dn. 28 lipca 1922 r. Omawia szczegółowo główne cele ordynacji. Z jego wywodów wynika, że wszystko (wielkość okręgów, powoływanie komisji, przeprowadzenie wyborów, instytucja listy państwowej) obmyślane było dla zachowania uprzywilejowania ludności polskiej. W innej pracy J. Buzek: *Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz uzasadnienie i porównanie tegoż projektu z konstytucjami szwajcarską, amerykańską i francuską*. Warszawa 1919 r., s. 148, proponuje uprzywilejowanie terenów, gdzie 90% umie czytać i pisać. Tylko taka ludność decydować winna — jego zdaniem — o przyjęciu i zmianie konstytucji.

⁷¹ J. Makowski: *Zarys prawa wyborczego*, Warszawa 1918. Informacyjna broszura napisana z racji zwołania pierwszego sejmiku. Omawiając cenzus majątkowy pisze (s. 14): Ograniczenie to mija się z celem, ponieważ doświadczenie przekonało, że nawet między ludźmi najbogatszymi trafiają się osobniki z temperamentem i ambicjami radykalnych demagogów... To samo stosuje się i do wymagania pewnego minimum wykształcenia. Wiemy, że najwięksi wywrotowcy byli ludźmi z wykształceniem uniwersyteckim. Jeżeli przytem postawimy bardzo wysokie wymagania, to ograniczymy zakres kandydatów i pozbawimy parlament wielu sił użytecznych; niskie zaś wymagania nie mają znaczenia praktycznego... Wadą niezaprzeczoną powszechnego systemu wyborczego jest bezwzględne majoryzowanie klas oświeconych przez ogół niewykształcony...“

⁷² Wł. Studnicki, *Zagadnienia ustrojowe. Projekt konstytucji decentralistycznej*. Warszawa 1929, s. 12.

⁷³ Tamże, s. 20.

⁷⁴ Tamże, s. 21.

połską do zachowania pozorów demokracji⁷⁵. Inny charakter posiada jawnie faszystowska konstytucja kwietniowa z 1935 r. Jej uzupełnieniem była ordynacja wyborcza do sejmu i senatu wprowadzająca jawnie antydemokratyczne cenzusy, m. in. i wykształcenie. Projektodawcy tych ordynacji z ośrodka polskiego faszyzmu — Klubu Parlamentarnego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem obłudnie deklarowali, że w swym projekcie dążą np. do przekształcenia senatu, zgodnie z rolą, określoną mu przez ustawę konstytucyjną (kwietniową), na reprezentację „obywateli, którzy wyróżniają się wśród swego otoczenia bądź zasługą w pracy na rzecz dobra powszechnego, bądź wykształceniem, które nabyli, bądź stopniem zaufania, jakim zostali obdarzeni przez współobywateli“⁷⁶. Autorzy projektów poczuwają się do bezpośredniego pokrewieństwa z innymi faszystowskimi ordynacjami wyborczymi, próbując udowodniać, że różnią się od nich niektórymi postanowieniami⁷⁷. Masy pracujące pod przewodnictwem Komunistycznej Partii Polski odpowiedziały bojkotem faszystowskich, dokonywanych pod terrorem, przy użyciu wszelkich bezprawnych środków, wyborów. Mówią o tym cyfry:

uprawnionych do głosowania	16 282 347 osób	100 %
głosowało	7 576 686 „	46,4%
głosy ważne	5 770 035 „	35,5%

A więc bojkotowało wybory lub oddawało głosy nieważne 10 512 312 osób, czyli 64,5%⁷⁸. Masy pracujące zdecydowanie poparły słuszną postawę KPP, ujętą w oświadczeniu Komunistycznej Frakcji Poselskiej z dnia 8 lipca 1935 r. (dnia uchwalenia ordynacji wyborczej): „Będziemy głosowali przeciwko ustawie wyborczej, która grabi masom ludu pracującego resztki praw politycznych. Na tę ordynację wyborczą, jak i na wszystkie zamachy na prawa i byt robotników, chłopów, pracującej inteligencji oraz narodów uciskanych i podbitych, masy pracujące odpowiedzą wam walką w jednolitym, antyfaszystowskim froncie ludowym, odpowiedzą wam strajkami politycznymi i walkami chłopskimi“⁷⁹. Rozwój prawa wyborczego stanowi ważną ilustrację postępującej faszyzacji Polski przedwrześ-

⁷⁵ St. Jędrzychowski; *Konstytucje Polski przedwrześniowej*, „Nowe Drogi“, nr 5/1951, s. 35—53.

⁷⁶ *Ordynacje wyborcze do Sejmu i Senatu*. Wstępem i wyjaśnieniami opatrzyli Stanisław Car i Bohdan Podolski, Warszawa 1935, s. 8—9.

⁷⁷ Tamże, s.13—14.

⁷⁸ *Pod rządami bezprawia i terroru*. Materiały i dokumenty. Wydał Wydział Historii Partii KC PZPR. Konstytucje, sejmy i wybory w Polsce przedwrześniowej, Warszawa 1952, s. 205.

⁷⁹ Tamże, s. 193.

niowej. Rodzimy faszyzm naśladuje drogę burżuazji od fikcyjnej demokracji do jawnej dyktatury.

Zaostrzenie sprzeczności kapitalistycznych i wzrastające uświadomienie mas spowodowało przejście burżuazji od „terrorystycznej dyktatury burżuazyjno-nacjonalistycznej”⁸⁰ do faszyzmu. „Faszyzm należy rozpatrywać jako objaw słabości burżuazji, jako objaw tego, że burżuazja nie jest już w stanie sprawować władzy przy pomocy starych metod parlamentaryzmu i demokracji burżuazyjnej, wskutek czego zmuszona jest uciekać się w polityce wewnętrznej do terrorystycznych metod rządzenia”⁸¹. „Wszędzie tam, gdzie faszyzm w swej jawnej, nieukrywanej antydemokratyczności rozbudowuje burżuazyjne cenzusy wyborcze, bardzo często występuje cenzus wykształcenia. W okresie kapitalizmu wolnokonkurencyjnego burżuazja dość szybko wycofuje się z pozycji obrońcy tego cenzusu, natomiast w okresie imperialistycznym dla zagwarantowania swej jawnej dyktatury — burżuazja często powołuje swego sprzymierzeńca — cenzus wykształcenia. Przewiduje go włoska ustawa z dnia 17 maja 1928 r. reformująca parlament pod kątem zastosowania „systemu korporacyjnego”⁸². Reakcyjnym uczonym i przedstawicielom „wolnych zawodów” wyznaczyła doniosłą rolę ustawa zdrajcy Pétaina z dnia 22 stycznia 1941 r. tworząca „Radę Narodową”⁸³.

Bardziej zawołowaną formę przymierza faszyzmu z burżuazyjną inteligencją przedstawia monarchia rumuńska. W konstytucji z dnia 27 lutego 1938 r. art. 61 określa, że „Zgromadzenie Deputowanych składa się z deputowanych, wybranych przez obywateli rumuńskich, którzy mają 30 lat ukończonych i wykonywają w rzeczywistości zawód należący do jednej z następujących kategorii: 1. rolnictwo i rękodzieła; 2. handel i przemysł; 3. zajęcia umysłowe”⁸⁴.

Przytoczone wypadki stosowania przez rządy faszystowskie instytucji cenzusu wykształcenia dla utwierdzenia swych reakcyjnych, antyludowych rządów są jeszcze jednym dowodem rzeczywistej treści klasowej tego cenzusu, mającego charakter reakcyjny, stosowanego zawsze przeciw dążeniom demokratycznym, niezależnie od argumentów, na które powołują się zwolennicy tego cenzusu.

⁸⁰ *Historia WKP(b)*, s. 342.

⁸¹ J. Stalin: *Referat sprawozdawczy na XVII Zjeździe Partii o działalności KC WKP(b), Zagadnienia Leninizmu*, Warszawa 1947 r., s. 400.

⁸² *Konstytucji burżuazyjnych stran*, t. I, Moskwa 1935, s. 153.

⁸³ J. Laferrière, op. cit., s. 846.

⁸⁴ Konstytucja Królestwa Rumunii z dnia 27 lutego 1938 r. oraz dekret królewski o mniejszościach z dnia 3 sierpnia 1938 r., Warszawa 1938 r. wyd. I.

V. STANOWISKO PAŃSTW PROLETARIACKICH WOBEC CENZUSU WYKSZTAŁCENIA

Proletariat objął władzę poprzez przełamanie zacieklego oporu burżuazji. Pierwszym przerwany ogniwem imperializmu stała się carska Rosja, „dlatego że Rosja była punktem węzłowym wszystkich tych sprzeczności imperializmu. Dlatego, że Rosja bardziej niż jakikolwiek inny kraj brzemienna była w rewolucję i z tego względu tylko ona potrafiła rozwiązać te sprzeczności w drodze rewolucyjnej”⁸⁵. Przejąwszy władzę polityczną i dążąc do jej utrwalenia, proletariats, pomny doświadczeń Komuny Paryskiej, uniemożliwiał wrogom wykorzystanie instytucji politycznych przeciwko sprawie rewolucji. Pozbawiono praw wyborczych — podpory carskiego systemu — obszarników, burżuazję. Proletariat — zwycięska klasa nowego etapu historii ludzkości — w swej walce stosował zasady nieznane burżuazji. Wśród kategorii ludzi pozbawionych praw wyborczych przez konstytucję, walczący o utwierdzenie swej władzy proletariats nie zna kategorii wykształcenia. Nie stanowi ono probierza wrogości dla proletariatu, mimo służebnej roli dla burżuazji — do momentu stworzenia pierwszego państwa proletariackiego większości inteligencji. Zwycięski proletariats rozróżnia wśród inteligencji grupkę wrogów, którą bezlitośnie miażdży, grupę niezdecydowanych, przekonanych sukcesami władzy radzieckiej i przesuwanych na pozycje zwolenników i wreszcie tych, którzy od początku złączyli swe losy ze sprawą i zwycięstwem proletariatu. Zagadnienie lapidarne ujął J. Stalin w odniesieniu do problemu starej inteligencji technicznej: „Władza radziecka mogła praktykować tylko jedną politykę w stosunku do starej inteligencji technicznej — politykę rozgromienia aktywnych szkodników, rozwarstwienia neutralnych i przyciągnięcia lojalnych”⁸⁶. Wykształcenie nie występuje w instytucji „lisieńców”. Rejestracja „faktów zwycięstwa socjalizmu w ZSRR, faktów wyzwolenia mas pracujących ZSRR z niewoli kapitalistycznej, faktów zwycięstwa w ZSRR, rozwiniętej do końca konsekwentnej demokracji”⁸⁷, przeprowadzona w Konstytucji Stalinowskiej została powiązana ze szczegółowym wyliczeniem ograniczeń usuwanych przez proletariats. Konstytucja Stalinowska w art. 135 określa, że: „Wybory delegatów są powszechne: wszyscy obywatele ZSRR, którzy ukończyli lat 18, niezależnie od przynależności rasowej i narodowej, płci, wyznania, cenzusu wykształcenia (podkreślenie moje, T. C.), osiadłości, pochodzenia społecznego, stanu

⁸⁵ J. Stalin, *O podstawach leninizmu, Zagadnienia Leninizmu*, 1947, s. 12.

⁸⁶ J. Stalin, *Nowa sytuacja — nowe zadania budownictwa gospodarczego, Zagadnienia leninizmu*, s. 320.

⁸⁷ J. Stalin, *O projekcie Konstytucji ZSRR*, Warszawa 1951, s. 59.

majątkowego i poprzedniej działalności, mają prawo brać udział w wyborach delegatów“⁸⁸. Pierwszy w dziejach świata dokument prawdziwego demokratyzmu, Konstytucja Stalinowska, podkreśla swą wrogość wobec wszelkich cenzusów, wykorzystywanych przez burżuazję dla walki z proletariatem. Konstytucja Stalinowska obnaża również rzeczywisty charakter cenzusu wykształcenia w prawie wyborczym, jako narzędzia walki z dążeniami mas, jako sprzecznego z zasadą demokratyzmu.

Za wzorem Kraju Rad masę pracującą w państwach, które przejęły władzę po uporczywej walce z rodzimą i obcą burżuazją, znosząc znienawidzone burżuazyjne cenzusy. Konstytucje krajów demokracji ludowej zawierają wyraźne wyłączenie cenzusu wykształcenia, jako sprzecznego z zasadą demokracji⁸⁹. We wszystkich konstytucjach proletariackich — od Konstytucji Stalinowskiej poczynając, po ostatnio ogłoszone konstytucje demokracji ludowych — uzupełnieniem wykreślenia cenzusu wykształcenia są postanowienia gwarantujące ogółowi obywateli dostęp do wiedzy. Nauka staje się dobrem całego narodu, a dostęp do wszystkich jej dziedzin uzależniony jest wyłącznie od umiejętności i pracowitości.

Dla proletariackiego prawa wyborczego nie istnieją obywatele „czynni“ lub „bierni“, dla niego wszyscy obywatele są „czynni“. Nie uznaje on różnicy między prawami mężczyzn i kobiet, „osiadłych“ i „nieosiadłych“, posiadających i nieposiadających, wykształconych i niewykształconych⁹⁰ (podkreślenie moje, T. C.).

⁸⁸ Konstytucja ZSRR, Warszawa 1951, s. 116—117.

⁸⁹ Dr L. Gelberg, Warszawa, s. a., s. 6. Konstytucja Albańskiej Republiki Ludowej z dnia 14 marca 1946 r. w rozdz. III, art. 12: „... Pochodzenie, stanowisko społeczne, majątek lub stopień wykształcenia nie dają obywatelom żadnych przywilejów...“ s. 7, art. 14: „Wszyscy obywatele, bez względu na płeć, narodowość, rasę, wyznanie, stopień wykształcenia oraz zamieszkanie o ile ukończyli 18 lat, mają prawo wybierać i być wybranymi do wszystkich organów władzy państwowej...“; s. 90. Konstytucja Bułgarskiej Republiki Ludowej z dn. 4 grudnia 1947 r. art. 3: „Bierne i czynne prawo wyborcze mają wszyscy obywatele Republiki Ludowej, którzy ukończyli 18 lat, niezależnie od płci, narodowości, rasy, wyznania, wykształcenia, zawodu, stanowiska społecznego i stanu majątkowego“.

Konstytucja Albańskiej Republiki Ludowej z dn. 4 lipca 1950 r. art. 16: „Wszyscy obywatele bez względu na płeć, narodowość, rasę, wyznanie, stopień wykształcenia oraz zamieszkanie o ile ukończyli 18 lat, mają prawo wybierać i być wybranymi do wszystkich organów władzy państwowej“.

Konstytucja Rumuńskiej Republiki Ludowej z dnia 13 kwietnia 1948 r. art. 16: „Wszyscy obywatele bez względu na płeć, narodowość, rasę, religię, stopień wykształcenia i zawód, łącznie z wojskowymi, urzędnikami i funkcjonariuszami państwowymi, mają czynne i bierne prawo wyborcze do wszystkich organów państwowych“ (podkreślenie moje, T. C.).

⁹⁰ J. Stalin, *O projekcie konstytucji*, s. 15.

Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wciela w życie i konkretyzuje wyrażone i poręczone w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej podstawowe zasady konsekwentnie demokratycznego prawa wyborczego, wynikające z istoty Polski Ludowej jako republiki ludu pracującego, w której władza państwowa należy do ludu pracującego miast i wsi. Wszystkie organa władzy państwowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wyłaniane są z wyborów konsekwentnie demokratycznych, opartych na jednolitym systemie wyborczym⁹¹. W takim państwie i przy takim pełnym demokratyzmie nie ma miejsca dla cenzurów. Zamiast ograniczenia cenzurą wykształcenia — wyraźne określenie swej wrogości w stosunku do niego. Ordynacja wyborcza będąca harmonijnym, szczegółowym uzupełnieniem demokratycznej konstytucji, wyłącza jasno i niedwuznacznie wszelkie ograniczenie udziału mas pracujących w rządzeniu państwem. Zamiast cenzury wykształcenia notujemy olbrzymi wysiłek i troskę zwycięskiego proletariatu o likwidację samego dziedzictwa kapitalistycznego przez upowszechnienie oświaty, udostępnienie wiedzy dla szerokich mas ludzi zdolnych i pracowitych. „Klasa robotnicza nie może stać się prawdziwym gospodarzem kraju, jeśli nie potrafi wydobyć się z zacofania kulturalnego, jeśli nie zdoła stworzyć własnej inteligencji, jeśli nie zdobędzie wiedzy i nie będzie umiała kierować gospodarką na zasadach nauki... Aby budować, trzeba mieć wiedzę, trzeba posiadać naukę. Aby zaś mieć wiedzę, trzeba się uczyć. Uczyć się uporczywie, wytrwale. Uczyć się od wszystkich — i od wrogów i od przyjaciół, zwłaszcza od wrogów. Uczyć się zacisnąwszy zęby, nie bojąc się, że wrogowie będą się śmiali z nas, z naszej ignorancji, z naszego zacofania. Stoi przed nami twierdza. Twierdza ta nosi nazwę nauki z jej licznymi gałęziami wiedzy. Twierdzę tę musimy zdobyć za wszelką cenę“⁹².

TADIUŚZ CIEŚLAK (Łódź)

LA CONDITION D'INSTRUCTION DANS LE DROIT ÉLECTORAL

Résumé

La promulgation de la constitution de la République Populaire de Pologne pose devant les savants polonais des problèmes d'une grande importance. Un

⁹¹ S. Rozmaryn, *Ustawa wyborcza Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Nowe Drogi”, nr 8/38, s. 39.

⁹² J. Stalin, *Dzieta*, t. 11, s. 77—88. Przemówienie na VIII Zjeździe WLKSM w dniu 16 maja 1928 r.

de ces problèmes consiste à soumettre à la critique les résultats acquis jusqu'ici, entre autres dans le domaine des lois fondamentales, notamment de la constitution et de la législation électorale, étroitement liées l'une à l'autre. Dans le droit électoral des États capitalistes, parmi les différentes qualifications censitaires, on voit apparaître la condition d'instruction. En effet, c'est du degré d'instruction, attesté par un certificat d'études ou d'examen, que dépend l'attribution du droit d'élection ou d'éligibilité. La connaissance de la lecture, de l'écriture ou d'une langue déterminée, l'examen de capacité politique — voilà les formes les plus fréquentes de cette condition. Les arguments de défenseurs de la condition d'instruction, soulignant la nécessité des garanties contre la submersion par les masses ignorantes, ne cachent point que le but social principal de cette condition est le maintien de la suprématie de la minorité sur l'énorme majorité de la population. Les dispositions de la condition ci-dessus étaient appliquées dans le droit électoral des pays capitalistes, tels que l'Angleterre, la France, l'Allemagne, la Belgique, l'Italie, le Portugal, la Turquie, la Yougoslavie, l'Albanie, la Roumanie, la Bulgarie, l'Espagne. Elles ont pris une forme spécialement grave dans nombre d'États des États-Unis de l'Amérique du Nord. Les masses laborieuses dans les pays capitalistes parvenaient souvent à obtenir la suppression de la condition d'instruction, en l'attaquant comme foncièrement injuste. Cependant, la bourgeoisie revient à cette condition à l'époque de l'impérialisme — dictature déclarée du capital-monopoliste. Maintenant encore, elle fait volontiers usage de la condition d'instruction dans les pays vassalisés, coloniaux, demi-coloniaux, en la considérant comme un moyen d'assimilation, de détachement d'une partie de la population et de son rattachement aux éléments colonisateurs, ainsi que comme garantie du maintien de l'exploitation coloniale. L'instruction, en tant que condition permettant d'exercer les droits électoraux, apparaît également, sous forme spécifique et limitée, dans de nombreuses lois constitutionnelles polonaises du XIX siècle. Dans les projets nationalistes des constitutions polonaises de la période d'entre deux dernières guerres, la condition d'instruction est préconisée comme instrument assurant une position nationale privilégiée, conformément au caractère capitaliste et seigneurial de l'État polonais d'alors.

Le prolétariat vainqueur abolit la condition d'instruction. La constitution stalinienne de l'Union Soviétique ne la connaît point, et elle a été rayée — de même que les autres qualifications censitaires — des constitutions des pays de démocratie populaire. Les gouvernements prolétariens consacrent beaucoup d'attention et réunissent leurs efforts afin de généraliser l'instruction, de la rendre accessible à la multitude d'hommes capables et laborieux, et d'éliminer ainsi l'héritage déshonorant du capitalisme, dont la source et l'expression étaient constituées, entre autres, par la condition d'instruction dans le droit électoral.